

JERZY WILKIN

EWOLUCJA PARADYGMATÓW ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

UZASADNIENIE TEMATU I ZAKRES OMAWIANEJ PROBLEMATYKI

Podstawowym bodźcem do przygotowania tego referatu był przypadający w 2008 roku Jubileusz profesora Marka Kłodzińskiego, wieloletniego dyrektora Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, wybitnego badacza złożonych zagadnień rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, a ponadto mojego przyjaciela. Chciałbym więc, aby problematyka rozważań w tym referacie łączyła cztery elementy: wieś, nauki społeczne, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN oraz Osobę Jubilata. Osią analizy będzie zmieniająca się perspektywa badawcza nauk społecznych w odniesieniu do rozwoju obszarów wiejskich, w tym dyscyplin reprezentowanych w IRWiR PAN.

Konferencja *Nauki społeczne a rozwój wsi* jest też dobrą okazją do zastanowienia się nad stanem badań, dotyczących problematyki wiejskiej, w kontekście dyskusji nad kierunkami reform w systemie nauki, toczącej się obecnie w Polsce.

W tytule referatu użyłem terminu „paradygmat” w celu zaznaczenia, że przedmiotem rozważań będą podstawowe twierdzenia, sposoby analizy i inne osiągnięcia nauk społecznych w zakresie rozwoju obszarów wiejskich¹. Paradygmaty to – w ujęciu T. Kuhna – „siatka teoretyczna” czy „matryca dyscyplinarna”, za pomocą której naukowcy przedstawiają świat. W *Strukturze rewolucji naukowych* T. Kuhn napisał: „Dokładna historyczna analiza danej dziedziny

¹ Termin „paradygmat” został spopularyzowany w kręgach filozofii i metodologii nauk przez Thomasa S. Kuhna. Nie jest to termin precyzyjny i nawet w rozważaniach T. Kuhna ma on wiele znaczeń (jedna z recenzentek jego dzieła doliczyła się ich 22). Najczęściej odnosi się on do „powszechnie uznawanych osiągnięć naukowych. T. Kuhn stwierdza: „Termin «paradygmat» raz ma sens globalny i obejmuje wszystkie zinternalizowane przekonania grupy naukowej, a w drugim przypadku wyodrębnia pewien szczególnie doniosły rodzaj tych przekonań, czyli podzbiór tych pierwszych.” [Kuhn 1985, s. 407].

w określonym czasie ujawnia zbiór powtarzających się quasi-standardowych ilustracji rozmaitych teorii w ich pojęciowych, doświadczalnych i instrumentalnych zastosowaniach. Są to właśnie paradygmaty obowiązujące w danej społeczności, przedstawiane w podręcznikach, wykładach i ćwiczeniach laboratoryjnych. Studiując je i opierając się na nich w praktyce, członkowie tej społeczności uczą się swojego zawodu” [Kuhn 2001, s. 87].

W moim opracowaniu będę starał się przedstawić, zarówno zmiany zachodzące na obszarach wiejskich, zwłaszcza w Polsce, jak i odbicie tych zmian w naukach społecznych.

PRZEMIANY OBSZARÓW WIEJSKICH

Biorąc pod uwagę kryteria administracyjne, obszary wiejskie stanowią w Polsce ponad 93% terytorium kraju. Podobnie jest w innych krajach europejskich, gdzie obszary wiejskie zajmują od 80 do 95% powierzchni tych krajów. Można więc powiedzieć, że zarówno Polska, jak i cała Europa pozostają w znacznym stopniu wiejskie. Jednak dobrze wiemy, że „wiejskość”, jako cecha przestrzeni, gospodarki i społeczności, jest stopniowalna². Kryteria administracyjne są tu bardzo ułomne w określaniu charakteru różnych typów obszarów wiejskich. Mamy więc w Polsce zarówno obszary wiejskie silnie zurbanizowane, niewiele różniące się od terenów miejskich, jak i obszary wiejskie o tradycyjnej, rozproszonej zabudowie i zdominowane przez działalność rolniczą. Czym jest więc „wiejskość”? Brytyjski socjolog Paul Cloke [2006, s. 20] tak definiuje to pojęcie: „Wiejskość (rurality) jest cechą obszarów, które:

1. Są zdominowane przez ekstensywne wykorzystanie ziemi, zwłaszcza przez rolnictwo i leśnictwo.

2. Posiadają niewielkie jednostki osiedleńcze, charakteryzujące się silnym powiązaniem między zabudowaniami i ekstensywnym krajobrazem, a sami mieszkańcy tych budynków uważają je za wiejskie.

3. Generują (engender) sposób życia, którego cechą jest ścisła identyfikacja bazująca na szacunku dla środowiska i jakości życia, jako części funkcjonowania w rozległym krajobrazie (extensive landscape)”.

Wiejskość to przede wszystkim szczególnie, odmienny od miejskiego, związek człowieka z przyrodą, krajobrazem i zabudową. Bardzo ważnym kryterium wyodrębniania obszarów wiejskich jest gęstość zaludnienia. Jest to podstawowe kryterium stosowane zarówno przez Unię Europejską, jak i przez OECD (Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju). Rozległość czy ekstensywność krajobrazu, wielokrotnie wymieniana przez P. Cloke, to inny niż w mieście sposób korzystania z przestrzeni, który ma liczne implikacje dla sposobu gospodarowania i stylu życia na wsi.

---

² W socjologii zjawisko to wiąże się z koncepcją „folk-urban continuum”, zaproponowaną przez amerykańskiego antropologa kultury Roberta Redfielda. Píše o tym Krzysztof Gorlach [2004, s. 30].

Wiejskość to nie tylko sposób zagospodarowania przestrzeni, architektura, związek człowieka z przyrodą, styl życia i struktura gospodarki, to także kategoria symboliczna, mająca duże znaczenie w kulturze i życiu społecznym³.

Spośród wielu zmian zachodzących na polskiej wsi, a także w innych krajach europejskich, najsilniej zmieniających jej charakter, chciałbym szczególnie zaakcentować dwie z nich: urbanizację wielu obszarów wiejskich, co znajduje odbicie przede wszystkim w charakterze zabudowy wsi, strukturze dochodów i stylu życia, oraz odrolnianie (dezagraryzacja) obszarów wiejskich, wyrażająca się w zmniejszaniu powierzchni obszarów wiejskich, służących produkcji rolnej, spadku odsetka pracujących w rolnictwie wśród mieszkańców wsi i w zmniejszaniu udziału dochodów rolniczych w dochodach rodzin wiejskich.

W Polsce wieś nadal kojarzy się powszechnie z rolnictwem i o ile jest to trafne, jeśli chodzi o zagospodarowanie powierzchni obszarów wiejskich, gdzie użytki rolne stanowią około 60% tej powierzchni, to udział rolników w społecznościach wiejskich i udział dochodów rolniczych w dochodach rodzin wiejskich szybko się kurczy. W 2006 roku tylko 15% dochodów rodzin wiejskich pochodziło z rolnictwa, a ponad 50% gospodarstw domowych na wsi nie użytkowało ziemi rolniczej.

W Polsce rośnie liczba ludności wiejskiej, zwłaszcza w miejscowościach wiejskich położonych wokół większych miast. Na tych terenach zaobserwować można największe nasilenie wyżej wymienionych tendencji – urbanizacji wsi i ograniczenie jej rolniczego charakteru. Produkcyjno-rolnicze funkcje wsi wypierane tam są przez konsumpcyjne funkcje tych obszarów [Wilkin 2008]. W najtrudniejszej sytuacji są miejscowości wiejskie o słabo zdywersyfikowanej gospodarce, w której rolnictwo jest głównym źródłem dochodów jej mieszkańców. Wsie te ulegają w większości depopulacji i natrafiają na liczne bariery rozwoju. Zarówno w Polsce, jak i w większości innych krajów przechodzących szybkie zmiany pojawia się ważne pytanie: jaką rolę ma pełnić wieś w warunkach globalizacji, nasilonych migracji wewnętrznych i międzynarodowych, integracji europejskiej, gospodarki opartej na wiedzy, gospodarki informacyjnej i innych tego typu przemian? Jak zachować szczególnie wartościowe walory obszarów wiejskich i wiejskiego sposobu życia? Co zrobić żeby wieś nie była „gorszym światem” w porównaniu z miastami?

TEORETYCZNE PERSPEKTYWY ROZWOJU WSI

W ekonomii rozwoju (economics of development) nie ma wyodrębnionej części poświęconej rozwojowi obszarów wiejskich. W teorii tej rozpatruje się sprawy wsi bądź przez pryzmat problemów rozwoju rolnictwa, bądź wybranych problemów rozwoju, na przykład ubóstwa, marginalizacji, wykluczenia, migracji. Obszary wiejskie nie stanowią wyodrębnionego subsystemu gospodarki. Nie ma

---

³ Problematyka ta jest silnie reprezentowana w programach badawczych realizowanych w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, zwłaszcza przez I. Bukrabę-Rylską i M. Wieruszewską. Przykładem tego są publikacje: *Polska wieś...* [2004] i Wieruszewska [1997].

też czegoś w rodzaju teorii rozwoju obszarów wiejskich czy teorii rozwoju wsi⁴. Problem specyfiki i integralności rozwoju obszarów wiejskich zaczął być dostrzegany, zwłaszcza w Europie, dzięki upowszechnianiu koncepcji zrównoważonego rozwoju (sustainable development), a także w wyniku coraz powszechniejszego wiązania polityki rolnej z polityką rozwoju obszarów wiejskich.

Co najmniej kilkadziesiąt lat temu wyodrębniła się w ramach nauk ekonomicznych specjalizacja, jaką jest ekonomika rolnictwa, traktowana zazwyczaj jako ekonomika szczegółowa. Ekonomika rolnictwa wykorzystuje kategorie, narzędzia i podstawy metodologiczne ogólnej ekonomii do badania specyficznych problemów rolnictwa, jako działu gospodarki narodowej. Ekonomika rolnictwa ma też swój wkład do rozwoju ogólnej teorii ekonomii. Rozwój ekonomiki rolnictwa w ostatnich dwóch dekadach poszedł w kierunku analizy powiązań rolnictwa z innymi składnikami gospodarki żywnościowej i agrobiznesu oraz powiązań rozwoju rolnictwa z rozwojem wsi. Temu ostatniemu kierunkowi badań sprzyja dostrzeganie i docenianie znaczenia wielofunkcyjności rolnictwa, zwłaszcza w odniesieniu do środowiska wiejskiego. Badanie rozwoju wsi (obszarów wiejskich) wymaga integracji wielu nauk społecznych i wypracowania innych podejść metodologicznych niż te, które dominowały dotychczas w ekonomice rolnictwa.

Znacznie więcej uwagi rozwojowi wsi, jako wyodrębnionej dziedzinie badań, poświęcają socjologowie. Socjologia wsi (rural sociology) jest dobrze zakorzoną częścią współczesnej socjologii, także w Polsce. Doczekała się w naszym kraju nawet kilku opracowań podręcznikowych, z których wymienić należy prace: B. Gałęskiego: *Socjologia wsi. Pojęcia podstawowe* [Gałęski 1966], J. Turowskiego: *Socjologia wsi i rolnictwa* [Turowski 1995] i K. Gorlacha: *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy* [Gorlach 2004]. Kilka publikacji o rozwoju socjologii wsi w wybranych krajach przygotował Andrzej Kaleta. Bardzo bogaty dorobek w zakresie socjologii wsi mają pracownicy Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. Instytut ten jest niewątpliwie jednym z najmocniejszych ośrodków socjologii wsi w naszym kraju.

Badanie nad przemianami wsi, w tym nad jej modernizacją, jest głównie domeną socjologii wsi. Jeszcze do niedawna dominowała w naukach społecznych koncepcja modernizacji wsi oparta na procesach industrializacji i urbanizacji. Wzorcem i źródłem postępu były uprzemysłowione, duże ośrodki miejskie. One generowały postęp w różnych dziedzinach: technice, organizacji, wydajności

---

⁴ W popularnym na Zachodzie, a zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych podręczniku ekonomii rozwoju: M. Gillis, D. H. Perkins, M. Roemer, D. R. Snodgrass: *Economics of Development*, nie ma wyodrębnionego fragmentu poświęconego „rural development”, jest natomiast stosunkowo obszerny rozdział poświęcony rolnictwu. Charakterystyczne są dwa odwołania w tej pracy do hasła „rural development”. Jedno z nich jest następujące: „Większość tej książki dotyczy rozwoju obszarów wiejskich w tym znaczeniu, że nawiązuje do tych wszystkich form działalności, które kształtują dobrobyt ludności wiejskiej, włączając w to zaspokojenie podstawowych potrzeb, takich jak: żywność i rozwój kapitału ludzkiego poprzez edukację i programy żywnościowe” [Gillis i in. 1992, s. 487]. Drugie odwołanie do „rural development” w indeksie rzeczowym książki dotyczy pustej strony [s. 578]!

pracy, edukacji, usługach społecznych itp. Wieś była jedynie odbiorcą tego postępu, a modernizacja wsi polegała na upowszechnianiu wzorów i osiągnięć ukształtowanych w miastach. Powyższe stwierdzenie nie może podważać wielkiego wkładu wsi w rozwój i modernizację większości krajów: od Japonii i Stanów Zjednoczonych po Polskę i inne kraje europejskie. Był to jednakże wkład polegający na „wysysaniu” ze wsi wszelkich możliwych nadwyżek kapitału i siły roboczej w celu wykorzystaniu ich w miastach. Postęp na wsi, a zwłaszcza w rolnictwie, był potrzebny, bowiem dzięki niemu transferowane nadwyżki mogły być większe, a ceny produktów rolnych niskie. W długim okresie najszybciej rozwinęły się te kraje, w których wieś i rolnictwo zostały włączone w główne nurty postępu technicznego, ekonomicznego i społecznego. Rozwój wsi także w tych krajach miał jednak charakter rozwoju zależnego, podporządkowanego centrom miejskim. Można powiedzieć, że był to rozwój indukowany z zewnątrz.

Do niedawna, bowiem w Europie Zachodniej do II wojny światowej, a w Polsce do końca XX wieku dominował obraz wsi jako „gorszego świata” w porównaniu ze światem miejskim. Wieś postrzegana była dość powszechnie jako uboższa część kraju, miejsce, gdzie ludzie na ogół bardzo ciężko pracują, żyją w trudnych warunkach, mają niski poziom wykształcenia, bardzo ograniczone możliwości awansu zawodowego, niedostateczny poziom higieny itp.⁵ Marksieści wyłansowali tezę, iż podstawowym kryterium postępu na wsi będzie wyrównywanie różnic między miastem a wsią, przy czym wieś miała naśladować miasto, a nie odwrotnie⁶. Przykładem realizacji tej idei są w Polsce wsie pegeerowskie z kilkukondygnacyjnymi budynkami mieszkalnymi i miejskim stylem zagospodarowania przestrzeni.

To postrzeganie wsi ulega zmianie, także w Polsce. Następuje proces, który można nazwać dowartościowywaniem wsi, a paradygmat narzuconej industrialno-urbanistycznej modernizacji wsi zastępowany jest paradygmatem zrównoważonego, względnie autonomicznego rozwoju wsi. Co ważniejsze, rośnie zainteresowanie wsią zarówno ze strony nauki, jak i społeczeństwa. Możemy zaobserwować wręcz proces idealizacji wsi wśród mieszkańców miast⁷.

Zauważa się też wzrost zainteresowania problematyką rozwoju wsi wśród przedstawicieli nauk społecznych. Terry Marsden zwraca uwagę na kilka paradoksów związanych z rozwojem wiedzy o obszarach wiejskich. Oto one: „Paradoks 1: Badania społeczne nad obszarami wiejskimi są obecnie bardziej intensywne i zróżnicowane mimo upowszechniania się w zaawansowa-

⁵ Taki obraz wsi był dominujący, chociaż zawsze i wszędzie byli stosunkowo nieliczni „chłopomani”, agraryści, romantycy czy utopiści, którzy idealizowali wieś i życie wiejskie. Mamy tego liczne przykłady w literaturze, publicystyce, a także w publikacjach naukowych.

⁶ W marksizmie, a ściślej biorąc w praktycznej realizacji marksistowskich idei, też zdarzały się odstępstwa od doktryny marksowskiej. Był nim na przykład komunistyczny agraryzm wdrażany w Kambodży przez reżim Pol Pota.

⁷ W znakomitej książce na temat przekształceń wsi angielskiej, wydanej w 1969 roku (wydanie polskie w 1979 r.), Ronald Blythe cytuje stwierdzenie G. E. Coulton: „Wylolbrzymianie szczęścia życia na wsi przekroczyło już wszelkie granice rozsądku” [Blythe 1979, s. 16].

nych społeczeństwach miejskiego kosmopolityzmu i globalizmu oraz «urbanizacji obszarów wiejskich». Paradoks 2: Badania społeczne dotyczące wsi są coraz bardziej intensywne i zróżnicowane mimo wykorzystywania w nich podejść (projektów) neoliberalnych i postępującej deinstytucjonalizacji krytycznych badań związanych z rozwojem obszarów wiejskich, a szczególnie rolnictwa⁸. Paradoks 3: Nowe procesy modernizacji i technologii usiłują kwestionować istnienie wiejskiej lokalności i społeczności, ale w tym samym czasie wiejscy «aktorzy» i badacze wyodrębniają nowe, alternatywne społeczno-ekologiczne paradygmaty rozwoju wiejskich społeczności lokalnych” [Marsden 2006, s. 4].

Szczególne ożywienie w zakresie badań związanych z obszarami wiejskimi zauważyć można w krajach europejskich. To właśnie w Europie występuje wyraźny proces poszukiwania nowej tożsamości obszarów wiejskich i ich ważnych funkcji w społeczeństwie, gospodarce, kulturze i środowisku przyrodniczym. W Unii Europejskiej znajduje to coraz szersze odbicie nie tylko we wspólnej polityce rolnej, ale też w programach strukturalnych. Przejawem doceniania roli obszarów wiejskich w UE były dwie specjalne konferencje na temat obszarów wiejskich zorganizowane przez Komisję Europejską w Cork w 1996 roku i w Salzburgu w 2003 roku.

W przypadku Polski duże znaczenie w społecznym dowartościowywaniu wsi miało przystąpienie do Unii Europejskiej i uzyskana dzięki temu możliwość dofinansowania rozwoju obszarów wiejskich ze środków unijnych. Integracja europejska miała najsilniejszy wpływ na modernizację polskiej wsi w porównaniu do wszelkich innych działań, podejmowanych w Polsce w ostatnich dekadach.

ROLA NAUKI W ROZWOJU WSI

W książce poświęconej globalizacji J. Stiglitz, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii, umieścił znamienne stwierdzenie: „...nie można się czegoś nauczyć o danym kraju i go polubić, jeśli nie pojedzie się na wieś” [Stiglitz 2004, s. 37]. Uwaga ta została wypowiedziana w kontekście krytycznej oceny działalności wielu doradców zagranicznych, w tym z Międzynarodowego Funduszu Walutowego, którzy wizytując kraje rozwijające się bądź kraje postsocjalistyczne, rzadko odwiedzają obszary wiejskie, spędzając większość swojego czasu na kursowaniu między luksusowymi hotelami a instytucjami rządowymi danego kraju. Tymczasem to, co dzieje się na wsi, ma kluczowe niekiedy znaczenie dla rozwoju, a zasoby i piękno obszarów wiejskich decydują o uroku i atrakcyjności danego kraju.

Rolę nauki w odniesieniu do obszarów wiejskich można ująć w następującym haśle: Poprzez kompleksowe badania starać się zrozumieć wieś, by ją polubić, a następnie rzetelnie opisać i mądrze wspierać!

---

⁸ T. Marsden ma na myśli to, że następuje rozpraszanie ośrodków badawczych, cięcia budżetowe, a „badania wiejskie” nie są szczególnie hołubione przez władze, w tym władze kierujące nauką. Jego uwagi dotyczą głównie Wielkiej Brytanii, ale są też adekwatne do polskich warunków.

Dotychczas dominujące podejście do badania funkcjonowania wsi i rozwoju obszarów wiejskich zdominowane było przez rozproszone, wąskodyscyplinowe ujęcie. Obszary wiejskie są przedmiotem badań przedstawicieli nauk rolniczych, leśnych, biologicznych, społecznych i wielu innych. Nawet w dziedzinie nauk społecznych było niewiele prób interdyscyplinarnych i kompleksowych badań problematyki wiejskiej prowadzących do tworzenia nowych teorii wykraczających poza 'matryce dyscyplinarne' (paradygmaty) poszczególnych dyscyplin naukowych (ekonomii, socjologii, antropologii i innych). Przyczyny tego stanu rzeczy tkwią zarówno w systemie funkcjonowania nauki, jak i w złożoności metodologicznej badań interdyscyplinarnych. Z jednej strony, najbardziej cenione i wynagradzane są osiągnięcia związane z dominującymi paradygmatami w danej dyscyplinie naukowej, a drugiej strony, badanie układów złożonych, gdzie występuje oddziaływanie bardzo różnorodnych czynników (np. przyrodniczych, ekonomicznych i społecznych), jest niezwykle trudne i słabo rozwinięte. Brakuje więc nowych propozycji metodologicznych i syntez naukowych, które pozwalałyby na lepsze zrozumienie układów złożonych, takich jak obszary wiejskie. Jest to jedna z wielu ilustracji ważnej tezy, dotyczącej stanu współczesnej nauki: Lawinowy postęp w gromadzeniu informacji i wiedzy szczegółowej nie idzie w parze z lepszym rozumieniem coraz bardziej skomplikowanego świata i jest przejawem pewnej bezradności nauki w ułatwianiu tego zrozumienia.

Na tle owych trudności w rozwoju wiedzy na temat obszarów wiejskich bardzo pozytywną i unikatową rolę odgrywa Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. Instytut ten, funkcjonujący w strukturze Wydziału I PAN, czyli Wydziału Nauk Społecznych, jest jedynym w Polsce instytutem badawczym o charakterze interdyscyplinarnym, który skoncentrowany jest na problematyce rozwoju obszarów wiejskich, uwzględniając w tym także problematykę rolnictwa. Unikatowość tej placówki widać szczególnie wyraźnie na tle kilkunastu jednostek badawczych zajmujących się funkcjonowaniem rolnictwa, nie licząc jednostek znajdujących się w uczelniach rolniczych.

W IRWiR PAN zrealizowano wiele projektów badawczych i opublikowano znaczną liczbę książek, będących efektem współdziałania ekonomistów, socjologów, demografów i etnologów. Lista problemów badawczych, którymi zajmowali się dotychczas pracownicy Instytutu, jest bardzo bogata. Są to między innymi: ewolucja rolnictwa, jego funkcji i struktury; teoria gospodarki chłopskiej i gospodarki rodzinnej; zjawisko wielozawodowości w rolnictwie; gospodarstwa wielkoobszarowe, w tym losy PGR-ów; wpływ rejonów uprzemysławianych na rozwój rolnictwa i wsi; procesy ludnościowe na wsi; zróżnicowanie obszarów wiejskich i rejonów problemowe; infrastruktura obszarów wiejskich; kultura wsi; edukacja i problemy młodzieży wiejskiej; polityka społeczna wobec wsi; zróżnicowanie społeczne i stratyfikacja społeczna ludności wiejskiej; przedsiębiorczość na wsi; rozwój lokalny i samorządność; analiza polityki rolnej i polityki wiejskiej; transformacja systemowa w rolnictwie i na wsi; integracja polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską.

IRWiR PAN ma duże osiągnięcia naukowe i jest wysoko ocenianą placówką badawczą, ale podobnie jak inne placówki naukowe w Polsce natrafia na wiele dotkliwych barier, wynikających z systemu finansowania i organizacji nauki. Dorobek i potencjał instytutu w tych warunkach nie może być należycie wykorzystany. A szkoda, bowiem kolejnym krokiem w rozwoju Instytutu powinna być między innymi próba stworzenia wielkich teoretycznych syntez, dotyczących rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce i na świecie, a także zwiększenie polskiego wkładu do nauki światowej poprzez szersze uczestnictwo w międzynarodowych projektach badawczych, publikacje w liczących się czasopismach zagranicznych i aktywniejszy niż dotychczas udział w ważnych konferencjach, seminariach i kongresach naukowych oraz utworzenie centrum zaawansowanych badań nad rozwojem obszarów wiejskich i rozwój metodologii badań interdyscyplinarnych.

W prowadzonej obecnie dyskusji o reformie polskiej nauki uwaga jej uczestników, w tym władz odpowiedzialnych za rozwój nauki, skoncentrowana jest na jej technicznych, medycznych i przyrodniczych dziedzinach. Dominują zagadnienia patentów, nowych źródeł energii, nanotechnologii, genetyki, informatyki, nowych leków itp. W dyskusjach tych w niewielkim zakresie pojawia się problematyka nauk społecznych i można odnieść wrażenie, że rola tych nauk w rozwiązywaniu najważniejszych problemów współczesności jest niedoceniana i marginalizowana. Jest to nieuzasadnione i jednocześnie niebezpieczne zjawisko. Gdyby zadać sobie pytanie: gdzie tkwią korzenie najważniejszych i najtrudniejszych problemów ludzkości, takich jak: głód, masowe ubóstwo, wykluczenie społeczne, terroryzm, niekorzystne zmiany klimatyczne, brak dostępu do podstawowych usług społecznych dla milionów ludzi, to szukać ich należy w systemach społecznych, politycznych i gospodarczych oraz w głowach ludzi, a więc postawach, sposobach myślenia i działania, motywacji itp. Jest to domena nauk społecznych. Masowość głodu i ubóstwa na świecie nie wynika z braku ziemi uprawnej, technologii i wiedzy agrotechnicznej, lecz z nieodpowiednich rozwiązań instytucjonalnych w sferze politycznej, gospodarczej i społecznej. O tej zależności wypowiadał się dobitnie, już w latach sześćdziesiątych XX wieku znany amerykański ekonomista Kenneth E. Boulding: „Banalne, ale przerażająco prawdziwe jest stwierdzenie, że przyszły los naszej cywilizacji zależy nie od dalszego rozwoju nauk przyrodniczych, ale od rozwiązania pewnych ważnych problemów intelektualnych w naukach społecznych (...). W ponurym świecie nauki, w jakim żyjemy – gdy zdobyła ona cały świat i utraciła własną duszę, gdy oddała się cząstkowym interesom, czy to producentów mleka, czy przemysłu stalowego, czy narodowego państwa, gdy poszukiwanie prawdy podporządkowane jest żądzy władzy – nie jest przypadkiem, że właśnie w naukach społecznych daje się niekiedy słyszeć sporadyczny «głos wołającego na puszczy»” [Boulding 1985a, s. 40–41].

Nauki społeczne mają więc olbrzymią rolę do spełnienia także w odniesieniu do rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Trzeba o tym ciągle przypominać i nie pozwolić, aby nauki te zostały zepchnięte na margines w przygotowywanej reformie polskiej nauki.

W KIERUNKU NOWEGO PARADYGMATU ROZWOJU WSI

Zarówno transformacja systemowa, zapoczątkowana w Polsce w 1989 roku, jak i adaptacja naszego kraju do warunków Unii Europejskiej, trwająca już od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, a więc jeszcze przez formalną akcesję do Unii, dostarczyła bardzo bogatego materiału badawczego, dotyczącego mechanizmów przekształceń instytucjonalnych i strukturalnych w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Doświadczenia mieszkańców wsi przez większość tego okresu były na ogół dość bolesne, bowiem na nich spadł niewspółmiernie duży ciężar dostosowań do nowych warunków systemowych. Istotna poprawa sytuacji rolników i części mieszkańców wsi nastąpiła dopiero po wstąpieniu Polski do UE i skorzystaniu z unijnego wsparcia dla rolników i rozwoju obszarów wiejskich w ramach wspólnej polityki rolnej i innych programów wspólnotowych. Od kilku lat widoczne jest społeczne ożywienie wsi, które jest warunkiem poprawy dobrobytu jej mieszkańców. W jakimś stopniu możliwość skorzystania ze wsparcia unijnego, uzupełnionego znacznymi środkami krajowymi, odegrała rolę katalizatora aktywizacji wsi w Polsce. Wieś i rolnictwo zostały w naszym kraju dowartościowane, zarówno w znaczeniu prestiżowym, jak i finansowym. Piśzę o tym obszernie wraz z moimi współpracownikami w najnowszym raporcie o stanie wsi: *Polska wieś 2008* [2008].

Samorganizacja wsi, aktywizacja społeczności lokalnych, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, w tym jego ekonomiczna dywersyfikacja, są od wielu lat przedmiotem badań i publikacji Marka Kłodzińskiego. Stosunkowo niedawno ukazała się jego autorska książka: *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast* [Kłodziński 2006]. Jest to ważna praca w bogatym dorobku tego Autora, bowiem stanowi podsumowanie wielu Jego wcześniejszych badań i formułuje podstawy nowego podejścia do rozwoju obszarów wiejskich. Podejście to jest zbieżne z koncepcją polityki wobec obszarów wiejskich, którą E. Clout określa jako trzecią fazę, której cechą szczególną jest względnie autonomiczne określanie programu rozwoju obszarów wiejskich przez ich mieszkańców⁹ [Kłodziński 2006, s. 17]. Ważną częścią wyżej wspomnianej książki jest analiza działalności 19 gmin lub ich stowarzyszeń w zakresie ożywienia gospodarczego i społecznego. Przygotowywanie się do polskiego członkostwa w UE, a następnie możliwość skorzystania z niespotykanego wcześniej wsparcia publicznego dla rolnictwa i obszarów wiejskich stworzyła nowe silne bodźce do wzrostu aktywności indywidualnej i zbiorowej. W niektórych przypadkach wsparcie to może jednakże osłabiać tę aktywność. Rozwój wsi może dokonać się jedynie rękami i umysłami jej mieszkańców. Bardzo silnie podkreśla tę zależność Marek Kłodziński w swojej książce, konkludując: „Wieś mu-

⁹ Faza pierwsza polityki rozwoju wsi w UE obejmowała przede wszystkim działania nakierowane na modernizację i restrukturyzację rolnictwa. Faza druga polegała na ekonomicznej dywersyfikacji wsi i wspieraniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, obok utrzymującego się wsparcia dla rolnictwa. W fazie trzeciej zachęca się mieszkańców wsi do określenia programów jej rozwoju i włączania w ich realizację. W fazie tej wyraźnemu wzmocnieniu ulega podmiotowość wiejskich społeczności lokalnych.

si stanąć na nogi o własnych siłach, a pomoc unijna i z budżetu państwa ma w tym tylko pomóc. Ludzie biedni i niezaradni mają często w sobie takie zasoby energii, które mogą przy umiejętnym wsparciu wywołać proces robienia rzeczy społecznie użytecznych. Ludzi trzeba włączać do rozwoju nie poprzez dawanie pieniędzy za bezczynność, tylko dlatego, że są biedni, ale poprzez pobudzanie drzemącej w nich energii” [Kłodziński 2006, s. 260].

Nieprzypadkowo w ostatnich kilku latach duża część badań i publikacji w IR-WiR PAN koncentrowała się na problematyce instytucji, budowie kapitału ludzkiego i społecznego na wsi oraz tworzeniu warunków do rozwoju przedsiębiorczości na wsi. Są to czynniki decydujące o rozwoju obszarów wiejskich. Dużo uwagi poświęciliśmy też tworzeniu wizji rozwoju wsi, a także wypracowaniu podstaw polityki zintegrowanego rozwoju tych obszarów. W publikacji zbiorowej, poświęconej wizji rozwoju polskiej wsi, jeden z czołowych działaczy samorządowych i politycznych, a także czynny rolnik, Jan Krzysztof Ardanowski, tak napisał o przyszłości polskiej wsi: „Wydaje się, że wartość obszarów wiejskich obiektywnie będzie rosła. Zmieniają się i rozszerzają funkcje przez nie pełnione na rzecz społeczeństwa. Zapaść cywilizacyjna, a co za tym idzie – pewna subiektywnie odczuwana niższość obszarów wiejskich odchodzi do historii. Wskazują na to liczne przykłady z wielu krajów świata. Jednakże kierunki i tempo zmian na obszarach wiejskich zależą będą, jak wspomniałem, nie tylko od makroekonomicznych założeń politycznych i związanych z tym przepływów finansowych, ale także, a może przede wszystkim, od ludzkiej wyobraźni, woli i aktywności” [Ardanowski 2005, s. 55].

Wcześniej podkreślałem duże znaczenie nauk społecznych dla rozwoju społeczeństw i gospodarek. Tym, co łączy zainteresowania różnych nauk społecznych, jest problematyka instytucji. Instytucje tworzą społeczne ramy działań indywidualnych i zbiorowych, a wzajemne powiązania tych instytucji składają się na systemy społeczne, gospodarcze czy polityczne. Od nich zależy skuteczność i efektywność działań ludzkich. W tym kontekście trafna i bardzo ważna wydaje się uwaga K.E. Bouldinga, że „...w naukach społecznych możemy skutecznie przewidywać tylko za pomocą świadomego tworzenia systemów, dzięki którym przewidywania okażą się prawdziwe” [Boulding 1985b, s. 45].

BIBLIOGRAFIA

- Ardanowski J., K., 2005: *Czy można zmienić wieś bez udziału jej mieszkańców?* W: *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*. Red. J. Wilkin. Fundusz Współpracy, Warszawa.
- Blythe R., 1979: *Akenfield. Portret wsi angielskiej*. LSW, Warszawa.
- Boulding K.E., 1985a: *Czy ekonomia jest niezbędna?* W: *Ponad ekonomią*. PIW, Warszawa.
- Boulding K.E., 1985b: *Ekonomia jako nauka moralna*. W: *Ponad ekonomią*. PIW, Warszawa.
- Cloke P., 2006: *Conceptualizing rurality*. In: *Handbook of Rural Studies*. Eds. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney. Sage Publications, London.
- Gałęski, B. 1966: *Socjologia wsi. Problemy podstawowe*. PWN, Warszawa.
- Gillis M., Perkins D.H., Roemer M., Snodgrass D.R., 1992: *Economics of development*. W.W. Norton & Company, New York.
- Gorlach K., 2004: *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

- Kłodziński M., 2006: *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Kuhn T.S., 1985: *Dwa bieguny*. PIW, Warszawa.
- Kuhn T.S., 2001: *Struktura rewolucji naukowych*. Fundacja Aletheia, Warszawa.
- Marsden T., 2006: Pathways in the sociology of rural knowledge. In: *Handbook of Rural Studies*. Eds. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney. Sage Publications, London.
- Polska wieś w społecznej świadomości*, 2004. Red. I. Bukraba-Rylska. IRWiR PAN, Warszawa.
- Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi*, 2008. Red. I. Nurzyńska, J. Wilkin. FDPA, Warszawa.
- Stiglitz J.E., 2004: *Globalizacja*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Turowski J., 1995: *Socjologia wsi i rolnictwa*. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Wieruszewska M., 1997: *Wieś polska: konteksty – kontrasty – strategie*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Wilkin J., 2008: *Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. W: Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*. Red. M. Kłodziński. IRWiR PAN, Warszawa